

SUMAR

EDITORIAL	5
A fost Gorbaciov un lider comunist „de tip nou”? Cosmin POPA	5
MIHAIL GORBACIOV ȘI EȘECUL EXPERIMENTULUI SOVIETIC	15
Mihail S. Gorbaciov, „noua gândire” și sistemul relațiilor internaționale la sfârșitul Războiului Rece Constantin BUCHET	15
Impactul marilor catastrofe asupra politicii lui Mihail S. Gorbaciov Simion GHEORGHIU	23
Mihail Gorbaciov și Proiectul românesc de Sistematizare Rurală (1989) Nicoleta ȘERBAN	33
Nicolae Ceaușescu versus mareșalul Viktor Kulikov Petre OPRIȘ	39
De la restructurarea URSS la independența RSSM (1985-1991) Sergiu MUSTEAȚĂ	63
DEZBATERE	81
Mihail Gorbaciov și eșecul experimentului sovietic Sorin BOCANCEA, Stelian TĂNASE, Doru TOMPEA, Cosmin POPA (moderator)	81
VARIA	99
Geografia socială a marginalităților: tipuri, clasificări, definiții, repere teoretice și conceptuale Dan Mihai ȚĂLNARU	99
Propaganda pandemică și deriva autoritară Dragoș DRAGOMAN	123

De la proletcultism la național-comunism. Publicistica lui George Călinescu Petre-Florian DRĂGHICI	151
Fuga din România anilor '70-'80. Fenomenul plecărilor ilegale din R.S. România surprins în articolele periodicului „Securitatea” Lucica Nicoleta PĂCURAR	167
Freedom in Capitalism? Elisabeth-Gabrielle ȘATALAN	187
RECENZII	197
Petre Andrei, Petru P. Andrei – Memorii și istorii (volum îngrijit de Sorin Bocancea) Florin GRECU	197
Olimpia Zamfirescu – Gustul amar al ciocolatei. Jurnalul unei supraviețuitoare Lucian VASILE	203
Note despre autori	207
Instrucțiuni pentru autori	211
Instructions to authors	214

EDITORIAL

A fost Gorbaciov un lider comunist „de tip nou”?

[Was Gorbachev a ”new type” communist leader?]

Cosmin POPA

Abstract: *The historical perception of Gorbachevism in Romania has two fundamental sources. The first is related to the comparison with Romanian “ceaușism”, and the second to the way the Soviet leader was perceived in the West. Both lose sight not only of Gorbachev's inconsistencies, but especially of his points of interference with the more conservative Soviet traditions. Viewed as a tactical rollback of communism and as a way to refresh the imperial contract between the Russians and the other nations of the Soviet Union, the Gorbachev period looks more like a grandiose diversion than a genuine effort to democratize a system built on the idea of denying liberal democracy.*

Keywords: *Gorbachevism, communism, Soviet leader, diversion, liberal democracy.*

Percepția istorică a gorbaciovismului în România are două surse fundamentale. Prima este legată de comparația cu ceaușismul românesc, iar a doua de felul în care liderul sovietic a fost perceput în Occident. Ambele pierd din vedere nu doar inconsistențele lui Gorbaciov, dar mai ales punctele sale de interferență cu cele mai conservatoare tradiții sovietice. Privită ca repliere tactică a comunismului și ca modalitate de înprospătare a contractului imperial între ruși și celelalte națiuni ale Uniunii Sovietice, perioada Gorbaciov seamănă mai degrabă cu o grandioasă diversiune decât cu un autentic efort

de democratizare a unui sistem construit pe ideea negării democrației liberale.

Înainte ca reverberațiile exploziei de la Cernobîl să producă efecte politice, „chestiunea națională” este cea care a arătat limitele și de fapt obiectivele politicii de reformă ideologică inițiată de Gorbaciov. Ceea ce a dus la apariția încercării de reformare a socialismului sovietic a fost nu constatarea trează a crizei structurale pe care o traversa de ani buni, ci încercarea lui Gorbaciov de a moderniza cadrele ideologice ale imperiului sovietic, astfel încât să-i permită găsirea unor soluții eficiente și

inovative la problemele cu care se confrunta. Pe Gorbaciov l-a deosebit radical de ceilalți lideri sovietici, care i-au urmat lui Stalin, a fost înțelegerea clară a faptului că imperiul sovietic se apropie rapid de un nou examen al istoriei și în absența unui război.

Colorând șovinismul *velicorus* în roșu, bolșevicii au reușit să dea vechiului imperiu o nouă formă, ajutându-l nu doar să supraviețuiască Primului Război Mondial, dar și să-și răzbune spectaculos umilința după cel de-al Doilea. Ridicarea Uniunii Sovietice la rangul de superputere a fost un cadou grecesc pe care Stalin l-a făcut bolșevicilor ruși. Dacă până la Stalin, împărații ruși reușiseră să limiteze efectele modernității la domeniile care concureau la menținerea statutului de Mare Putere a Rusiei, limitând drastic efectele asupra societății, statutul de superputere a schimbat paradigma modernizării în Uniunea Sovietică. Nevoile administrării unui imperiu european, dar mai ales necesitățile confruntării cu singura superputere autentică, SUA, au făcut imposibilă îngrădirea societății sovietice de efectele modernizării. Stalin a înțeles clar ceva fundamental s-a schimbat în regulile jocului, după cel de-al doilea Război Mondial. Deși a căutat să o evite, știind că depășește capacitățile Uniunii Sovietice, în cele din urmă el a acceptat provocarea Războiului Rece, căreia i-a răspuns cu mijloacele și armele care-i stăteau la îndemână. Transformarea URSS într-un proiect exclusiv rusesc și de rusificare a

popoarelor și populațiilor componente, prin oficializarea primatului rușilor, în primii ani de după înfrângerea Germaniei naziste, a făcut parte din răspunsul la provocarea americană. Bolșevicul Stalin a recunoscut statutul rușilor de „purtători de imperiu” nu pentru că încetase să mai fie georgian. „Alegerea” sa a fost una rațională, bazându-se pe precedentul istoric, fiind în același timp și un simplu calcul de aritmetică politică. Ulterior, prin acțiunile lor concesive în materie de politică națională, liderii sovietici care i-au succedat lui Stalin au căutat să multiplice punctele de rezistență ale noului imperiu rus, fără să modifice arhitectura sistemului. Chiar și așa, efectele „democratizării” modernității au continuat să se acumuleze, fără ca liderii politici să mai poată controla într-un fel sau altul fenomenul. Atragerea națiunilor non-slave în vâltoarea industrializării, prin intermediul unui intens proces de rusificare și acolonizare a teritoriilor în cauză, a însemnat un nou impuls dat modernizării acestor societăți, fără ca esența lor națională autentică să dispară. Rusificarea și industrializarea republicilor sovietice a creat cu siguranță cea mai puternică rețea de sprijin a imperiului în interiorul națiunilor și etniilor non-slave, dar a generat cu siguranță și mediul pentru cultivarea atitudinilor antirusesti în rândul acestora.

Intrarea acestor națiuni în epoca industrială, dar mai ales în cea post-industrială, care s-a suprapus cu cel de-al treilea vârf de intensitate al Războiului Rece de la sfârșitul anilor

'70 și începutul anilor '80, s-a făcut într-o structură etnică și teritorială plină de contradicții, proiectată pentru a potența rolul de arbitru al Centrului și pe acela de coloană vertebrală a imperiului, jucat de coloniștii ruși din aceste republici. Delimitarea Turkestanului, a Buharei și a fostului Hanat de Hiva pe criteriile naționale, începută în 1924 și terminată parțial de abia în 1936¹, ținea fără îndoială cont de aproximativele granițe etnice din Asia Centrală și de necesitatea unor concesii culturale făcute acestor popoare, dar a avut permanent în vedere interesele imperiului sovietic. Chiar și așa, alături de baltici, ucraineni, belaruși și românii din Basarabia, uzbekii, kazahii, kirghizii, tadjiicii și karakalpacii, împreună cu „purtătorii de imperiu”, în pofida sovietizării prin rusificare și-au continuat modernizarea, construind involuntar mecanismul care avea să arunce în aer imperiul.

Gorbaciov a înțeles după doar un an petrecut în fruntea partidului că imperiul se îndreaptă rapid către o criză periculoasă, în condițiile în care nu mai avea capacitatea să susțină confruntarea tehnologică și militară cu Occidentul. Deși devastator prin efectele sale economice, Războiul Rece menținuse coeziunea politică și etnică a imperiului, scutindu-i pe liderii sovietici de necesitatea introducerii unor inovații politice periculoase. Atâta timp cât imensele deficite au putut fi finanțate prin exportul de resurse naturale și armament, problema reformelor nu s-a pus, iar în 1983 URSS a atins chiar paritatea

nucleară cu SUA. Avea să fie cântecul de lebedă al economiei sovietice. Reformele economice întreprinse în Ungaria după 1956, dar mai ales cele din China, l-au încurajat pe noul lider sovietic să creadă că imperiul mai poate fi salvat încă o dată². Era însă târziu și nici măcar nu este sigur faptul că sovieticii înțeleseseră cu adevărat cât de mari fuseseră costurile sociale și concesiile economice făcute de chinezi pentru a avea acces la tehnologia occidentală.

Înainte ca explozia de la Cernobil să îl forțeze pe Gorbaciov să aleagă transparența („glasnost”) ca modalitatea de reducerii a presiunilor acumulate în sistem, tensiunile naționale începuseră deja să se facă simțite într-o manieră fără precedent până atunci. Într-o referință aproape premonitorie, în raportul ținut la cel de-al XXVII-lea Congres al PCUS din februarie 1986, Gorbaciov atrăgea atenția asupra „contradicțiilor naționale”. „Realizările noastre, *spunea el*, nu trebuie să creeze impresia absenței dificultăților în procesele naționale. Contradicțiile sunt specifice fiecărui stadiu de dezvoltare, iar în această sferă sunt inevitabile. Principalul este să sesizăm noile aspecte și contururi și să căutăm să dăm răspunsuri oportune și potrivite la problemele pe care le ridică viața”³.

La numai câteva săptămâni de la discursul care nu ieșea din canoanele comunicării politice sovietice post-staliniste la nivel înalt, la începutul lunii aprilie, în orașul Iakutsk au început demonstrațiile studenților iakuți din Universitatea de Stat din

Iakutia. Pentru prima oară în timpul lui Gorbaciov, în Iakutsk s-a vorbit public despre colonizarea și rusificarea forțată a iakuților. Pretextul l-a constituit o serie de agresiuni împotriva studenților iakuți ale unei bande de adolescenți ruși, care acționa în vecinătatea Universității. După cereri repetate, lăsate fără răspuns, ale studenților ca Miliția să ia măsuri, revoltați, studenții iakuți au pornit în marș spre clădirea comitetului de partid local. Fiind opriți și trimiși înapoi în universitate de către milițienii și activiștii locali, aceștia s-au strâns în sala de festivități a Universității, unde liderii ad-hoc au ținut discursuri despre „distrugerea” iakuților de către „cuceritorii ruși”. Rezultatul final a fost o rezoluție a CC al PCUS, adoptată în 5 mai, în care organizația de partid din Iakuția a fost învinuită de „slăbirea activității de educație internaționalistă a tinerețului”, cerându-i-se să ia măsuri pentru „întărirea prieteniei frățești între popoare...”⁴.

Gorbaciov a venit la putere ca un susținător convins al imperiului sovietic, convingeri pe care le-a păstrat până spre sfârșitul carierei sale politice, atunci când a fost convins să contabilizeze efectele realității. În convingerile sale fundamentale, Gorbaciov nu a fost diferit de Brejnev, Andropov sau Cernenko, dar a încercat să dea forță nouă acestora vorbind despre ele într-un mod diferit. Cultivat și modern, dar nu într-atât încât să înțeleagă că într-o logocrație, așa cum a fost comunismul, discursul oficial generează normă și atitudine,

Gorbaciov a ignorat pericolul contra-dicției dintre discurs și realitatea sistemului. Reacția autorităților sovietice, în fruntea cărora era un Gorbaciov necontestat, la dramaticele evenimente din Alma-Ata din decembrie 1986, au arătat că înainte de a fi o expresie discursivă a crizei comunismului, perestroika a debutat ca o pură operațiune de dezinformare.

Detonatorul evenimentelor din Kazahstan l-a constituit plecarea de la conducerea CC al Partidului Comunist al Kazahstanului, ca urmare a pensionării, a lui Dinmuhamed Kunaev. Unul dintre puținii lideri kazahi ai partidului, Kunaev a fost înlocuit cu Ghenadi Kolbin, prim-secretarul de partid al Regiunii Ulianovsk din Rusia, activist care nu doar că era rus get-beget, dar nu avusese până atunci nicio legătură cu această republică. Kunaev, de numele căruia s-a legat nu doar modernizarea Capitalei Kazahstanului, dar și diversificarea economică a republicii, s-a bucurat de o autoritate imensă în țară în perioada „stagnării” brejneviste, fiind și singurul membru din Biroul Politic al CC al PCUS, care provenea dintr-o republică a Asiei Centrale⁵. Numirea lui Kolbin a fost percepută de kazahi ca fiind un afront la adresa lor și o contradicție revoltătoare cu discursurile oficiale. Într-o țară în care ponderea autohtonilor ajunsese în 1959 la 30 la sută din totalul populației⁶, ca urmare a diverselor dislocări și procese de colonizare, iar limba rusă era dominantă, în defavoarea celei autohtone, discursurile lui Gorbaciov despre egalitatea între

popoarele sovietice nu puteau să nu trezească speranțe.

Imediat după închiderea Plenarei CC al PCK, în 16 decembrie 1986, în Piața Brejnev din Alma-Ata s-au strâns grupuri de kazahi care comentau nemulțumiți noua numire. Venirea în piață a studenților de la universitatea locală, a doua zi, a dinamizat protestul, care s-a desfășurat sub devizele „Perestroika a început, dar democrația unde este?” și „Fiecărui popor, liderul său!”, demonstrații cerând numirea unui kazah sau măcar a unui rus născut în Kazahstan. Încercarea milițienilor și a „voluntarilor” de a dispersa manifestația a dus la apariția ciocnirilor între aceștia și demonstrați, în timpul cărora unul dintre auxiliarii miliției locale a fost ucis de mulțime. Pe 18 decembrie, în Alma-Ata au fost aduse trupe de menținere a ordinii din alte regiuni ale țării, iar dispersarea violentă a manifestațiilor reveniți în piață s-a soldat cu un număr neprecizat de morți, care variază între 10 și 150. Cert este că un număr considerabil de reținuți, atât bărbați, cât și femei, au fost uciși după reținere, iar familiilor le-au fost înmânate certificate de deces în care era indicat suicidul drept cauză a morții⁷. Numărul celor reținuți oficial a fost de 8500, iar 900 de participanți la proces au primit diverse condamnări administrative, iar alte câteva sute de studenți au fost excluși din universități. Unul dintre demonstrați, Kairat Rîskulbekov, a primit pedeapsa cu moartea, care i-a fost comutată în închisoare pe viață. Ulterior, la 21 mai 1988, s-a anunțat

că acesta s-a sinucis în închisoarea din Semipalatinsk, dar câțiva ani mai târziu unul dintre colegii de cameră a recunoscut că l-a ucis la ordinul administrației închisorii⁸. Ulterior, Kairat Rîskulbekov a fost reabilitat și declarat erou național, iar la 16 decembrie 1991, în semn de omagiu adus debutului demonstrațiilor, Kazahstanul și-a declarat independența. În perioada 1986-1989, până la numirea lui Nursultan Nazarbaiev în fruntea PCK, într-un cu totul alt context, evenimentele din Alma-Ata au fost tratate de liderii sovietici ca un atentat la pacea națională din URSS. Înăbușirea demonstrațiilor a fost urmată nu doar de represiune, dar și de o virulentă campanie publică de condamnare și de intimidare a studenților kazahi, care erau numiți în presa oficială „huligani” și „elemente descompuse”, fiind învinuiți că au căzut sub influența unor „tendințe naționaliste”⁹. Comunicatul TASS din 19 decembrie 1986, dat imediat după sfârșitul fazei active a represiunii, era aproape similar cu acelea ale presei oficiale din România din zilele Revoluției de la Timișoara. „Ieri-seară și astăzi, în Alma-Ata, un grup de studenți, instigat de elemente naționaliste, a ieșit în stradă pentru a protesta împotriva hotărârilor recentei Plenare a CC al PCK. Situația a fost folosită de elemente huliganice, parazitare și alte elemente anti-sociale, care s-au dedat la violențe împotriva forțelor de menținere a ordinii, vandalizând magazine și spărgând geamurile autoturismelor din zonă... Adunările

care au avut loc în uzine, fabrici, facultăți și alte colective de oameni ai muncii, dar și în activele de partid din organizațiile orășenești și raionale, aprobând hotărârile Plenarei CC al PCK, au condamnat acțiunile nemotivate ale grupului de studenți, cerând luarea unor măsuri hotărâte împotriva huliganilor și reinstaurarea ordinii depline în oraș”¹⁰.

Reacțiile politice de la Centru, dar și din Kazahstan care au urmat „Revoltei din Decembrie”, au arătat un Gorbaciov hotărât să uzeze de tot arsenalul „clasic” al liderilor sovietici pentru a-și păstra imperiul. Ghenadi Kolbin a rămas la conducerea PCK până în 1989, iar CC al PCK a adoptat o serie de rezoluții menite să „întărească educația internaționalistă, în special în rândul elevilor și al studenților” din Kazahstan¹¹.

Diferit era contextul de tip nou pe care și-l crease Gorbaciov pentru a aplica politici „tradiționale”. La sfârșitul anului 1986, atunci când s-au petrecut evenimentele, discursurile lui Gorbaciov despre „accelerare”, „transparență” și „reformă” căpătaseră notorietate internațională și popularitate internă, fapt care a făcut ca represiunea din Kazahstan să fie lipsită de repercusiuni în planul percepției sale publice. Deschiderea discuțiilor despre dezarmare, în toamna anului 1986 la Reikiavik, când sovieticii încercau să se convingă până și pe sine că sunt nu atât secătuiți, cât responsabili și generoși¹², au completat portretul unui Gorbaciov dacă nu de-a dreptul revoluționar, cel puțin reformator. La câteva zile de la

dramaticile evenimente, la Plenară CC al PCUS din ianuarie 1987, după ce dispusese arestarea sutelor de kazahi și tolerase uciderea unui număr considerabil de arestați, Gorbaciov se simțea îndeajuns de stăpân pe situație spre a da sfaturi teoretice legate de rezolvarea problemelor naționale. „Suntem obligați să vedem tabloul real și perspectivele de dezvoltare ale relațiilor între naționalități, *spunea Gorbaciov de la tribuna Plenarei*. Astăzi, atunci când democrația și autogovernarea se extind, când are loc trezirea conștiinței naționale a tuturor naționalităților și etniilor, când se adâncesc procesele internaționalizării, rezolvarea oportună și justă a problemelor în domeniu, pe baza interesului unanim al înfloriri fiecărei naționalități și etnii, capătă o importanță deosebită...Evenimentele din Alma-Ata, ca de altfel tot ceea ce le-a precedat, trebuie serios analizate și trebuie să fie evaluate de pe poziții principale. Trebuie să analizăm atent toate lucrurile... Nu trebuie să scăpăm din vedere delicatetea aspectelor naționale, tradițiile naționale și particularitățile diverselor moduri de viață și rolul lor în psihologia și comportamentul oamenilor. Toate trebuie luate în considerare la modul cel mai serios. Gândirea noastră teoretică are o mare datorie față de practica relațiilor interetnice. Se știe că în locul cercetărilor obiective a fenomenelor reale, al analizei proceselor social-economice și spirituale autentice – extrem de complicate și contradictorii în esența lor – unii dintre specialiștii noștri în științe sociale au preferat

mult timp să scrie tratate de lozinci, care mai degrabă seamănă cu o colecție de toasturi, decât cu o cercetare științifică. Trebuie să ne recunoaștem greșelile pe care le-am făcut în materie de relații interetnice, căci despre urmările lor nu s-a vorbit, iar asta a dus la situații neplăcute, cu care trebuie să ne confruntă acum”¹³.

Un astfel de discurs, repetat în linii mari la 11 februarie, în cadrul unei întâlniri a lui Gorbaciov cu reprezentanții mediilor din URSS¹⁴, în condițiile în care amănunțele legate de represiunea din Kazahstan erau încă secrete, a consolidat imaginea acestuia de reformator. În realitate, noul lider sovietic nu era decât un activist de partid care descoperise puterea discursurilor seducătoare, în spatele cărora disimula vechile planuri bolșevice.

Judecată din perioada faptelor, cu excepția campaniei de modernizare a industriei sovietice de mașini-unelte, care nu a făcut decât să adâncească deficitul de valută al țării, și a teribil de prost inspiratei campanii de descurajare a consumului de alcool, care a generat efecte economice și sociale dezastruoase, în spatele discursurilor despre „reformă” ale lui Gorbaciov nu a stat nimic. Discuția despre dezarmare, pe care sovieticii au inițiat-o din rațiuni economice, s-a transformat rapid într-o campanie internațională de cosmetizare a imaginii URSS. De o naivitate aproape înduioșătoare, Gorbaciov credea că poate ascunde adevăratele rațiuni ale acesteia, păstrând intactă imaginea de super-putere a țării sale. Atunci când

la 30 octombrie 1986 a discutat în Biroul Politic despre mandatul delegației sovietice pentru întâlnirea de la Geneva, cu privire la Tratatul de limitate a armamentului strategic ofensiv (START I) – care avea să fie semnat cu câteva luni înainte de dispariția URSS, la 31 iulie 1991 – Gorbaciov nu părea total conștient de gravitatea situației în care se afla țara sa. „Nu trebuie să ne agităm, *spunea el*. Timpul lucrează pentru noi. Nu trebuie deocamdată să arătăm că suntem interesați în dezarmare din cauza problemelor economice, ca să nu spună «oricum rușii o să accepte». Să păstrați duritatea din declarațiile mele de până acum”¹⁵. Cum singur recunoștea, scăderea prețului internațional la petrol, doar în 1985, generase un deficit de 13 miliarde de ruble bugetului sovietic, ceea ce însemna un deficit valutar de cca. 5-6 miliarde de dolari. Rezultatul a fost o scădere a importurilor cu mai mult de 50 la sută, ceea ce a creat imediat premisele nu doar ale unei crize economice, dar și pe acelea ale unei catastrofale scăderi a nivelului de trai¹⁶.

Chiar și aliaților săi, URSS a încercat să prezinte incapacitatea sa de a mai face față obligațiilor de super-putere drept reformă. Nu este de mirare că la întâlnirea cu liderii țărilor socialiste din cadrul CAER din noiembrie 1986, tribulațiile lui Gorbaciov despre „egalitate” și „eficiență” nu au fost luate în serios de bătrânii lideri ai partidelor comuniste. Deși îi plăcea să-l ridiculizeze pe Ceaușescu, fără a-i opune însă un argument serios, Gorbaciov a admis